

De politieke lading van beginselen

Een terugblik op 1977 zonder gêne

WOUTER GORTZAK

Als ik er aan herinnerd werd, niet elke dag natuurlijk, geneerde ik me meestal. Was ik niet, als voorzitter, samen met de hooggeleerde Lolle Nauta, eindredacteur geweest van het Beginselprogramma 1977? Eerst het toenmalige Partijbestuur, onder Ien van den Heuvel nog, en later het Partijcongres, hadden het, zij het met een aantal soms dubieuze amenderingen, hartelijk omhelsd. Toch was de daarvoor ontstane euforie van korte duur. Partijleider Joop den Uyl, lid van de Commissie maar ver van de werkzaamheden gebleven, meed het naar vermogen. En onder aanvoering van Bart Tromp, die ook al de vloer had aangeveegd met de door mij geschreven nota¹ ter voorbereiding van de partijdiscussie, zou menigeen er al spoedig opgewekt gehakt van maken. De houdbaarheidsdatum van 'ons' Programma was klaarblijkelijk snel verstreken. Inderdaad liet het als blik op de toekomst veel te wensen over. De migranten in ons land noemden we nog 'gastarbeiders' en dat Nederland zich zou kunnen ontwikkelen tot een multi-etnische samenleving kwam niet bij ons op. Als in het Program minderheden al ter sprake kwamen betrof het geen mensen van elders maar opvattingen die in onze parlementaire democratie in de minderheid zijn.² Evenmin als de multi-etnische samenleving is destijds de opmars van de elektronica voorzien en de daarmee samenhangende explosie van de informatietechnologie, of, en minstens zo revolutionair, die van de gotechnologie. En dat ook sociaal-democratisch handelen tot het latere 'dominante hedonisme kon leiden hebben we ook al niet kunnen voorzien. We zijn blijkbaar minder visionair dan we soms veronderstellen.

Het Programma '77 moge sneller bij het vuilnisvat zijn gezet dan het wellicht verdiende, in de jaren '90 van de vorige eeuw was het in ieder geval op onderdelen hopeloos verouderd en bestond er be-

hoefte aan een nieuw document waarin de te kiezen richting van de PvdA in het begin van de 21^e eeuw zou worden vastgelegd. Voorbereiding en aanvaarding van een Beginselprogramma is een belangrijk proces. Het is idealiter meer dan de formulering van een aantal hoogwaardige uitgangspunten, doel-

stellingen en daarmee samenhangende keuzes. Het is evenzeer een belangrijk *politiek* document, al heeft het niet in alle opzichten direct politieke betekenis; in het dagelijkse politieke handwerk van bij voorbeeld een Kamerfractie wordt eerder teruggegrepen op verkiezingsprogramma's en regeerakkoorden. De politieke betekenis ontleent een programma aan de mate waarin het, door een adequate, beknopte analyse van de belangrijkste maatschappelijke ontwikkelingen en de formulering van de belangrijkste sociaal-democratische antwoorden daarop, de positie van de partij bepaalt. In dat opzicht dunkt mij het Programma '77, ongeacht tekortkomingen, superieur aan het nieuwe stuk. In '77 ging een poging tot analyse (*maatschappelijke achtergronden*) vooraf aan een daarbij passende inventarisatie van de *beginselen*, die op haar beurt weer uitmondde in een *politiek programma*. Want sociaal-democratische beginselen mogen een zekere eeuwigheidswaarde bezitten, de leuze *vrijheid, gelijkheid en broederschap* vraagt steeds weer een bij veranderende omstandigheden aangepaste vertaling. Met terugwerkende kracht kan men zich afvragen of het verstandig was beginselen en politiek programma aan elkaar te ketenen. De achterliggende gedachte lijkt me nog steeds voortreffelijk. De auteurs immers hoopten daardoor te bereiken dat het program meer zou zijn dan een soort visitekaartje, dat het niet bij frase en vlaggenstok zou blijven, maar invloed zou hebben op de praktijk van alledag.³ Voor zover de beginselen werden omgezet in uitgangspunten die

weer werden vertaald in doelstellingen acht ik de opzet nog steeds geslaagd en te prefereren boven de benadering uit *Tussen Droom en Daad*. Daarin immers is de maatschappelijke analyse verengd tot een verwijzing naar nieuwe uitdagingen⁴ en zijn keuzes vaak teruggebracht is tot dilemma's⁵. Maar met de poging uit '77 om de geformuleerde doelstellingen te vertalen in concrete programmapunten is een brug te ver gereikt. Misschien is het Programma wel zo snel terzijde geschoven omdat het de PvdA-politici in de dagelijkse politiek wel erg weinig ruimte liet. Want al is het ten principale terecht dat wie, om soms goede redenen, afwijkt van beginselprogrammapunten, het hoe en waarom daarvan moet toelichten, kan dat praktisch verschrikkelijk lastig zijn.

Ik acht een Beginselprogramma dus een belangrijk politiek document als daarin de kijk op het jongste verleden en de huidige situatie en de daaruit af te leiden ideeën voor iets langer termijn zijn vervat. Een goed Beginselprogramma is voor de partij zowel plaatsbepalend als onderscheidend, hetgeen des te belangrijker is omdat in de dagelijkse politieke praktijk, die van de noodzakelijke compromissen aan elkaar hangt, de grenzen tussen partijen, behalve in de retoriek, vaak verglijden. En er is nog een tweede reden waarom een Beginselprogramma in mijn visie politiek relevant is. De PvdA is een grote partij geworden omdat zij altijd ruimte heeft geboden aan mensen van verschillende pluimage. Hoewel allen sociaal-democraat, had ieder eigen motieven om tot de PvdA toe te treden, soms om in de partij met gelijkgezinden een inofficiële stroming te vormen. Afhankelijk van vorm en inhoud van een aangeboden Beginselprogramma kan men dat ook tegen die achtergrond politiek beoordelen. Nu eens is een Programma de (definitieve) overwinning op een stroming (bv. de afrekening in 1959 met de rond

de *Socialistisch Perspectief* groep verzamelde oud-linkers en marxisten), dan weer is een Programma de synthese van verschillende opvattingen die, als het goed is, toch een heldere plaatsbepaling oplevert.

Integratie van stromingen

In 1977 mocht de PvdA er trots op zijn inderdaad mensen met soms heel specifieke opvattingen in zich te verenigen, soms met een lange staat van dienst in de beweging. Ook was het de PvdA destijds, beter dan zusterpartijen, gelukt nieuwe stromingen (het feminisme!) een platform in de partij te bieden. Het toenmalige Partijbestuur komt de eer toe een commissie te hebben samengesteld waarin de toenmalige uiteenlopende opvattingen grotendeels vertegenwoordigd waren. Het gevolg ervan was uiteraard dat de commissievergaderingen soms ontvaardden in Poolse landdagen. Er werden daarin dan Gordiaanse knopen gelegd die weer door het rauwe realisme van oudgedienden als Jaap Burger ontward moesten worden. Hoe onderhoudend ook, erg vruchtbaar waren die bijeenkomsten niet en dus kwam er uiteindelijk een Kopgroep⁶ om lijn en tempo in de werkzaamheden te brengen. Wel moest die voortdurend verantwoording afleggen aan de hele commissie, waarbij gaandeweg en via soms wisselende coalities teksten tot stand kwamen waarin iedereen zich uiteindelijk kon vinden. Oudlinkers als Theo van Tijn en Stan Poppe, die de afrekening in 1959 hadden overleefd, sloten zich aan bij Nieuwlinkers, feministen als Hedy d'Ancona kregen steun van milieu-activist Sicco Mansholt (en omgekeerd). Door hun samenwerking en overtuigingsarbeid kreeg o.a. de (positie van de) vrouw voor het eerst in de sociaal-democratische geschiedenis een herkenbare plaats in een PvdA-programma, terwijl ook de bete-

1 *Socialisme tussen nu en morgen*, PvdA 1974

2 Beginselprogramma 1977, blz 29/30: *de PvdA streeft naar een zodanige inrichting van het staatsbestuur dat () alle burgers op basis van gelijkheid een zo groot mogelijke zeggenschap hebben over de inrichting van de samenleving, waarbij minderheden worden gerespecteerd.*

3 T.a.p blz. 42.

4 *Idealen in praktijk brengen*, I, 1.4

5 *Bv. t.a.p. III, 3.9 De ene doelstelling (handhaven van de vrede) kan op gespannen voet staan met de andere doelstelling (bescherming van de mensenrechten) of III 3.37 Sociaal-democraten stuiten () op het*

dilemma dat economische vooruitgang niet gelijkstaat aan ecologische vooruitgang.

Dat zijn, met permissie, waarheden als koeien. Het beginselprogramma als politieke situering van de sociaal-democratie in de 21e eeuw zou aan betekenis winnen als aan deze dilemma's waar sociaal-democraten niet als enigen stuiten, zoals de auteurs van het conceptprogramma 2001 terecht schrijven, sociaal-democratische keuzes toevoegden.

6 Hedy d'Ancona, Wouter Gortzak, Harry de Lange, Sicco Mansholt, Lolle Nauta, Henk van Stiphout, Ed van Thijn en Hilda Verwey-Jonker.

kenis van milieubehoud voor toekomstige generaties nadrukkelijk onder woorden werd gebracht.

Ook daarom acht ik PvdA en Programcommissie '77 politiek superieur aan PvdA en Programcommissie 2001. De huidige partij is niet alleen door het gekrompen ledental armer dan destijds. Zij slaagt er blijkbaar evenmin in voldoende sociaal-democraten met specifieke meningen over nieuwe problemen en ontwikkelingen in zich te verenigen om herkenbare stromingen in de partij te genereren. En terwijl het destijds lukte om de toenmalige stromingen op één programma te verenigen is daar nu geen sprake van. Een tweetal leden van de huidige commissie heeft het immers nodig geoordeeld met een eigen, beknopster tegenstuk in de openbaarheid te komen⁷. Dat is in minstens één opzicht terecht. Terwijl het concept-beginselpro-

gramma 2001 de PvdA, ondanks veel te onderschrijven formuleringen, ten principale te weinig onderscheidt van andere stromingen, doen de dwarsliggers een vaak inspirerende poging de PvdA een ondubbelzinnige identiteit te hergeven.

Omdat het onmogelijk is, en voor een deel weinig zinvol, in kort bestek het Program van toen met het concept van nu te vergelijken wil ik me tot een tweetal aspecten beperken. In 1977 is een poging gedaan tot analyse van de staat van het westerse kapitalisme⁸. Deze poging was destijds alleszins verdeelbaar (en is toen ook in progressieve hoek betrekkelijk weinig bestreden) maar is natuurlijk op onderdelen behoorlijk verouderd. Nu is daar geen sprake van. Dat voor de auteurs van het huidige concept het

begrip kapitalisme blijkbaar anathema is stoort me, maar ernstiger vind ik de oppervlakkige manier waarop wordt ingegaan op de ontwikkelingen binnen de vrije markteconomie.

In de 'gemengde' economische orde, aldus de auteurs, reguleert de overheid de markt, verantwoord worden bedrijven zich publiekelijk en nemen door zelfregulering maatschappelijke verantwoordelijkheden op zich⁹. Worden hier wens en werkelijkheid niet al te luchthartig op één hoop geworpen? In ieder geval biedt zo'n frase geen inzicht in de PvdA-visie op de verhouding tussen overheid en markt in de toekomst. Heeft de PvdA met het uitbundig privatiseren van reeksen overheidsbedrijven de regulerende betekenis van de overheid misschien te ver uitgehold? Hoe verhoudt zich binnen ondernemingen het streven naar excessieve win-

sten, om zich op de wereldmarkt te handhaven en bij de *shareholders* in het gevlij te blijven, tot het maatschappelijk verantwoord ondernemen dat sommige ondernemingen zeggen ook tot bedrijfspolitiek te maken. Misschien valt voor de nationale overheid in een zich steeds verder internationaliserend kapitalisme niets meer te reguleren maar dan zie ik dat liever onder woorden gebracht dan toegedekt in een generaliserende, nietszeggende formulering.

Het tweede aspect betreft een uiterst wezenlijke maar praktisch-politiek onnoemelijk lastig hanteerbare kwestie. Sociaal-democraten bepleiten grotere gelijkheid op wereldschaal. Zij hebben daar zowel principiële als praktische argumenten voor. De vergaande ongelijkheid achten zij immers op grond van

Maar als de PvdA om electorale redenen niet kiest voor matiging van onze economische en welvaartsgroei, dan moet zij dat in een Beginselprogramma onder woorden durven brengen en niet maskeren onder vrome frases van het kaliber dat gewerkt moet worden aan een eerlijke verdeling van levenskansen, binnen en tussen de rijke en arme delen van de wereld.

7 Maarten Hajer en Paul Kalma. *De terugkeer van de politiek*.

8 Men begrijpe me goed, als ik daarover de loftrampet steek is dat niet over dat onzinnige oud-linkse en toen al volstrekt achterhaalde programmapunt waarin de PvdA zich uitspreekt voor het in gemeenschapshanden brengen van series industrietakken. Ik heb de paragrafen op het oog over Het westerse kapitalisme en Oude en nieuwe klassenstrijd. (t.a.p. blz. 8/14).

9 *Tussen droom en daad III* 3: 34

hun beginselen onaanvaardbaar. Bovendien is die, naast oorlog en onderdrukking, de belangrijkste oorzaak van de onstuimige migratiestroom van Zuid naar Noord. *So far, not so good*. Maar daaruit vloeit wel een ernstig probleem voort. De westerse welvaart, met bijbehorende consumptie legt, zo blijkt uit veel rapportages, een soms nu al te zware druk op aarde en atmosfeer. Deze kennis moet onontkoombaar tot een onaangename conclusie leiden. Aarde en atmosfeer zullen het optrekken van het consumptieniveau van de wereldbevolking naar het West-Europese en Amerikaanse niveau niet kunnen dragen. Het sociaal-democratische streven naar gelijkheid op wereldschaal dwingt West-Europa en de VS tot inleveren. In 1977 is dat onderkend in de zinswending dat als we ons voorlopig alleen maar een zodanige herverdeling ten doel stellen dat alle mensen op de hele wereld in staat zijn in hun eerste levensbehoeften te voorzien, alle Nederlanders offers (zullen) moeten brengen.¹⁰ Nu is zo'n oproep tot het brengen van offers, behalve misschien tijdens een erkende, door burgers aan den lijve ervaren noodtoestand, geen stemmentrekker. Het is electo-

raal aantrekkelijker te pleiten voor lastenverlichting voor de individuele burger, of zelfs voor verhoging van de begrotingen van onderwijs en zorg die deze burgers eveneens ten goede komen. Maar als de PvdA om electorale redenen niet kiest voor matiging van onze economische en welvaarts-groei, dan moet zij dat in een Beginselprogramma onder woorden durven brengen en niet maskeren onder vrome frases van het kaliber dat gewerkt moet worden aan een eerlijke verdeling van levenskansen, binnen en tussen de rijke en arme delen van de wereld.¹¹

Aan het Beginselprogramma '77 kleefden ernstige tekortkomingen waardoor ik althans er soms met gêne aan terugdacht. Maar nu ik het nieuwe concept heb geconsumeerd en het oude stuk er op onderdelen mee heb vergeleken ben ik de schaamte voorbij. Het gaf de PvdA, een bruisende en veelvormige partij destijds, ook door dilemma's om te zetten in keuzes, de herkenbare plaats in de Nederlandse politiek die zij nu ontbeert.

WOUTER GORTZAK

Lid van de Tweede Kamer voor de PvdA

10 *Beginselprogramma 1977*, blz 19

11 *Tussen droom en daad*, III 3.5